

historical processes that took place in South-Eastern Europe in IV–III millennium BC, to evaluate and migration (both trade colonization of new territories), and adaptive capabilities of the ancient population of the North-Western Black Sea, to characterize the leading role of natural resources and trade in cultural and historical processes.

Key words: *North-Western Black Sea, cultural and historical processes, migration, trading colonization.*

**Ковальчук Станіслав
Петрова Наталія**

УДК 94(477.74):314.745.25»1944/1947»

МАЙНОВИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СТАН ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ НА ОДЕЩИНУ в 1944-1947 рр.

Депортація українців у 1944-1947 рр. – одна з трагічних тем у вітчизняній та польській історіографії. За статистикою та описом подій – тисячі знедолених людей, які вимушені були залишити свої домівки, господарство, змінити чи навіть позбутися звичного укладу життя. Переселення західноукраїнського населення у 1944-1947 рр. з Надсяння, Холмицини, Підляшшя та Лемківщини стало помітною подією в економічному і культурному житті ряду областей УРСР та Одеської області зокрема.

Ключові слова: *переселення, депортація, 1944-1947 рр., українці, Одеська область, УРСР, західна Україна.*

В 1941-1944 роках, за час оборонних, а згодом й визвольних боїв від нацистських загарбників Одеса та Одеська область зазнали чисельних людських та матеріальних втрат. Тільки в Одесі було зруйновано 387 будівель і пошкоджено 902 будівлі, що належали цивільним громадянам, адміністрації та комунальним установам міста. Не менших втрат зазнали і такі районні центри, як Первомайськ, Ананьєв, Балта, Котовськ (сучасний Подольськ), Роздільна та Янівка (з 1946 р. Іванівка), в яких було втрачено до 60% житлового фонду.

Крім руйнації будівель, окупація привела до втрати обладнання та устаткування, що банально вивозилось румунськими і німецькими військами: область втратила біля 70 МТС та майже весь сільськогосподарський інвентар, якій було знищено або вивезено окупантами. Окрім втраченої техніки, область лишилась великої та малої рогатої худоби тощо [6, с. 190-207].

Не слід забувати, про людський фактор. Лише невелика частка населення встигла евакуюватися із відступаючими частинами Червоної армії, і далеко не всі повернулися до дому в кінці війни. Також відбувалося примусове виселення населення німецьких колоній напередодні та в перші місяці війни, причини цього досить глибоко розкрито в сучасній історичній літературі [9, с. 763], деякі аспекти висвітлення проблеми депортації переселення на Одещину, зокрема за матеріалами Державного архіву Одеської області нами вже розглядалися [7].

Одним із елементів окупаційного життя стало вивезення населення: чоловіків віком від 16 до 60 років, жінок від 16 до 45 років на примусові роботи до Німеччини. Слід враховувати втрати населення, яке було фізично знищено окупантами під час каральних акцій у відповідь на партизанські дії та інші прояви непокори місцевого населення. Слід згадати вбитих 150 тисяч в євреїв в Одесі [9, с. 763].

Цей короткий огляд ситуації в Одеській області після її звільнення від окупації сприяє розумінню ситуації яка склалася в області у 1944 році. Вона засвідчує, що Одещина потенційно була готова до прийому переселенців.

Запропонована тема статті є досить актуальною у вітчизняній історії. Дослідники М. Алфьоров, Г. Боднар, Ю. Боднарчук, О. Гаврилюк, Т. Гонтар, Р. Давидюк, Н. Данилиха, Р. Кабачій, В. Кіцак, Т. Максимчук, М. Онуфрійчук, Т. Пронь, О. Савчук, Н. Шипік, С. Ясинчак, М. Якименко інші, у своїх роботах досліджували питання історії переселенського руху у 1944-1947 рр.

Метою даної статті є розгляд матеріалів про переселення українців, їх чисельність, соціальний, професійний та майновий стан за документальними джерелами органів радянської влади, пред-

ставленими у фонді «Исполком Одесского областного совета депутатов трудящихся. (Облисполком)» Державного архіву Одеської області.

Питання переселення українців в 40-х рр. ХХ століття, виникло в процесі польсько-радянських відносин на заключних етапах Другої світової війни. За висловом української дослідниці Т. М. Пронь: «Українсько-польські відносини напередодні, під час та після Другої світової війни сучасні вітчизняна та зарубіжна історичні науки відносять до «важких» і недостатньо досліджених питань історії України та історії Польщі ХХ століття. Авторка достатньо глибоко розглянула доленосне для західних українців питання [8, с. 57].

Доповнюючи і розвиваючи цю тему ми використовуємо «Списки українцев переселенцев из Польши 1945 г.», «Списки переселенцев украинцев из Польши самовольно убывших из Одесской области 1945-1946 гг.» в яких міститься інформація про ситуацію в таких районах як: Цебриково, Овідіопольський, Грушковський, Доманівський, Чернянський, Ананьєвський, Фрунзенський, Ширяєвський, Гросуловський (Велико-Михайловський), Октябрський, Долинський, Врадіївський, Песчанський, Комінтерновський та Одеський [5, арк. 1].

Необхідно зауважити, що це тільки списки 15 районів з 28 в Одеській області у 1944-1947 рр. [1, с. 537-539]. Слід зауважити, що переселенців приймали всі райони області, що теж документально підтверджено архівними справами [4, арк. 21].

Списки переселенців були складені у вигляді таблиць за наступними категоріями: кількість родин та членів сімей, національність, рік народження, професія, освіта (початкова, середня, вища), наявність чи відсутність майна (сільськогосподарський реманент, домашня худоба), колонка віросповідання відсутня, по зрозумілим нам причинам. Форми складання звітних списків щодо наявності українців-переселенців із Західної України почали надходити у райони з кінця 1944 р.

Слід відзначити, що списки переселенців складені вкрай неохайно, натомість вони демонструють стан забезпечення канце-

лярськими товарами (мається на увазі папір, чорнила) місцевої районної адміністрації. Можна тільки подякувати робітникам архіву, які вже в повоєнні часи приводили передані на зберігання переселенські справи до робочого вигляду. Інколи подані далі дані по районам будуть відрізнятися, що зумовлено специфікою подачі інформації у справах.

Так, Цебриковський район на час складання списків (1946 р.) прийняв 1961 переселенця (437 сімей). При складанні списків для спрощеного підрахування кількості родин, вказувався «Голова родини» чи просто «Голова». Навіть в колонці «національність» визначалася по «Голові родини». Результати виявилися наступними: 18 росіян, 10 білорусів, решта – українці. Наймолодший переселенець за роком народження – 1945 р. (імовірно народився вже на півдні), найстарший за роком народження – 1855 р., також були люди 1865, 1866, 1867, 1869 р., 1870, важко уявити морально-психологічний стан цих людей, тому що будучи літніми людьми, вони змушені були залишити «батьківську землю». Слід відзначити, що переселенці 1945 р. та 1850-60-х рр. народження у списках зазначених районів одиночні, переважають ті, хто народилися в останню чверть XIX століття та в перші десятиріччя XX століття. В колонці «Професія», відзначимо, що жінки переважно домогосподарки, але є: модистка, завідувача дитячим садком, діловод, учителька. Найбільше чоловіків відносились до таких професій: хлібороби, столяри, теслі. Також серед чоловічих професій по Цебриковському району зафіксовано: рахівників, музикантів, залізничників, забійників худоби, бджолярів, мотористів, художників, колісників, робітників, слюсарів, трактористів, городників, механіків. Слід підкреслити, що ми не ставили собі за мету підрахувати чисельність кожної професії окремо. На жаль колонка «Освіта» відсутня, але у колонці «Професія» часто можна прочитати визначення – «учень», кожна 3 родина мала учня або двох, іноді зустрічався «студент» [5, арк. 3-76]

Овідіопольський район прийняв 1749 переселенців (412 родин). За національністю виявлено: 1 поляка, 3 білоруса, 1 росіянина, решта – українці. В колонці «Професія» по Овідіопольському

району з'явилося наступне визначення «утриманець». Це люди похилого віку, діти шкільного та дошкільного віку. За професіями переважають робочий та чорнороб. Також зустрічаються: педагог, бухгалтер, мельник, машиніст, помічник бухгалтера, маляр, пекар, завідуючий господарством, конюх, бляхар, бригадир, винороб, технік. Серед жіночих професій на першому місці домогосподарка, значаться також лаборантка, прибиральниця. За роком народження найменші представленні 1943 та 1945 рр., найстарші 1866, 1868, 1870 рр. [5, арк. 77-172].

В таблицях зазначених районів відсутня колонка «Майно». Вперше ми її зустрічаємо у списках Грушковського району. Кожна родина мала птицю, домашню худобу (переважно вівця та свиня), сільськогосподарський реманент а саме плуг, січкаря, вози, борона, але реманент мала кожна четверта чи навіть п'ята родина. Навіть вулики люди з собою перевозили, що теж було позитивним для господарського розвитку регіону. Грушковський район прийняв 288 переселенців (85 родин). Колонка «Національність» відсутня. За віком: наймолодші 1941-1944 рр., найстарші 1867-1869 рр. Серед чоловічих професій з'явилися нові: ветеренар-бджоляр, серед жіночих: кравчиня, але найбільшу групу становлять домогосподарки [5, арк. 173-175].

Евакуйованим дозволялося вивозити

особисті та хатні речі, сільськогосподарський реманент, різні предмети домашнього і господарського вжитку, а також необхідне обладнання для професійної діяльності особам спеціальних професій, включаючи худобу і птицю, яка їм належала. Загальна вага вантажу не повинна була перевищувати 2 тонни на одну сім'ю [8, с. 60].

Долинський район прийняв 340 переселенців, це становить 110 родин. За національністю всі українці. За віком наймолодший 1944 року народження, найстарший за віком 1864 року народження. Списки переселенців Долинського району складені на 8 аркушах, але не містять в собі інформації по професіям, освіті, майна тощо [4, арк. 176-184].

Чернянський район представлений 240 переселенцями (62 родини). У колонці «національність» дві родини назвали себе росіянами, решта – українці. За професіями, серед чоловіків переважали хлібороби та робочі, всі інші професії такі, як і в попередніх районах [5, арк. 185-187].

Ананьївський район прийняв 600 осіб (59 родин). Саме в списках переселенців Ананьївського району вперше зустрічаємо колонку «Освіта». Навпроти кожного прізвища стоїть відмітка – грамотний або малограмотний. Конкретно вказано рівень освіти – 3-4 класи, 7 класів, гімназична освіта. Серед переселенців переважають малограмотні та рівнем 3-4 класів. За професійним фахом переважають хлібороби, ковалі, бляхарі, шевці, теслі. Тільки сім родин переїхало без домашньої худоби, у решти по одній чи дві одиниці корів, свиней та коней. Про сільськогосподарський реманент інформація відсутня [5, арк. 188-191]. Можна вважати списки Ананьївського району найбільш інформативними та повними.

Фрунзенський район за списками складеними у 1946 р. прийняв приблизно 557 переселенців (142 родини). За віком наймолодший 1943-1945 рр., найстарші 1870-1871 рр. Інша цікава для нас інформація по Фрунзенському району відсутня [5, арк. 192-196].

Серед наявних списків, по місту Одесі, звіт Ленінської районної ради, до складу якого входили селища Куяльник та Усатове. Кількість переселенців 28 (10 родин). У колонці «професія» з'явилась відмітка – «не працюючий». Серед професій переважають учитель, домогосподарка, робітник. Рівень освіти не визначений, але є відмітки учень та студент [5, арк. 197].

Ширяєвський район прийняв 335 переселенців (97 родин). За віком наймолодший 1945 року народження, найстаршій 1864 року. За національним складом всі ідентифікують себе українцями. Про рівень освіти інформація стосується 27 переселенців: 1 з гімназичною освітою, 6 неграмотних, решта 3-4 класи початкової школи. Професії представлені вантажниками, механіками, кравцями, шевцями, слюсарями, бджолярами, столярами.

За списками Ширяєвського району всі переселенці мали домашню худобу у кількості від 1-3 одиниці та господарський реманент [5, арк. 198-209].

За списками Великомихайлівського району (до 1945 р. Гросулівський р-н) прибуло 1227 переселенців (349 родин). За віком наймолодший 1945, а найстарші 1860 та 1862 років народження. Серед наявних професій зазначено наступні: дорожній інженер, секретарка, коваль, маляр, різноробочий, кравець, слюсар, пасічник, візник. Але переважають хлібороби та домогосподарки [5, арк. 210-226].

Октябрський район розмістив 75 родин (228 переселенців). За віком наймолодший 1944, найстарший 1872 років народження. Всі родини, як і в списках Великомихайлівського району мали домашню худобу та господарський реманент. Слід тут зауважити, що кожна друга родина мала при собі віз. За професіями переважають хлібороби [5, арк. 227-228].

Доманівський район, як і Ширяєвський надає нам найбільш розгорнуту інформацію. Прийнято на розселення 1014 переселенців (261 родина). За віком наймолодший 1945, найстарші 1862-1863 роки народження. За національністю всі українці. За рівнем освіти, 85 осіб мають відмітку «не грамотні», решта мають освіту 3,4,6 класів школи. Переважають професії: тракторист, швець, модистка, бухгалтер, чорно робочий, рахівник, ветеринар [5, арк. 229-249].

Західноукраїнські жінки, як ми бачимо, у своїй більшості домогосподарки, так як приватна власність та утримування домашньої худоби не була заборонена в західній Україні, люди намагалися збільшувати своє господарство і разом з тим займалися іншою роботою.

Врадіївський район прийняв 672 переселенця. У списках району відсутня можливість підрахувати кількість родин, так як графа «Голова родини» відсутня. За шкалою віку, інформація типова. Майно переселенців представлено домашньою худобою та реманентом, серед якого переважають плуги та січкари [5, арк. 250-258].

Пісчанський район розмістив 389 переселенців (84 родини). За національною ознакою всі українці. За освітнім рівнем 71 особа має відмітку «не грамотний», решта 2-4 класи початкової школи. Серед професій переважають хлібороби, шевці, кравці, столяри, сільськогосподарські робітники. Кожна родина має домашню худобу, реманент відсутній [5, арк. 259-265].

Комінтернівський район розмістив 54 родини (204 переселенця). Віковий стан типовий для всіх районів. Кожна родина перейшла із домашньою худобою та реманентом, визначеним нами вище [5, арк. 268-270].

Дослідниця Т. Гонтар, так охарактеризувала майновий стан українців-переселенців: «Переселенці привезли з собою немало худоби. У довгій дорозі вони всілякими способами намагались годувати й доглядати худобу. Були навіть випадки, коли люди відставали від поїзда через те, що виходили подоїти корову, напоїти коня...» [2, с. 175].

Отже аналіз списків переселенців дає можливість стверджувати, що люди, опинившись в ситуації виселення їх з рідних земель, намагались вивезти із собою власне майно. Українці-переселенці привезли з Польщі 2200 голів коней, 5631 корів, 1477 свиней, 1381 овець і кіз (всього 10689 голів), домашньої птиці 10427 шт., 619 вуликів, 2879 одиниць різного реманенту (плугів, борін, соломорізок) та 753 підводи та возів [3, арк. 194]. Аналізуючи соціальний склад за списками можна сказати, дійти висновку, що це в основному був сільський люд, але кожен 3-4 переселенець мав технічну або сільськогосподарську професію. Рівень освіти теж не свідчив про однорідність населення за освіченістю. Але слід зазначити, що переселенці були готові розпочати трудову діяльність на незнайомій для них території, вони мали всі можливості для того, щоб стати цінним елементом у відновленні області після війни. Звичайно, що перед обласною адміністрацією постала проблема розселення переселенців по районах, вирішення житлового питання, працевлаштування і це враховуючи наявність проблем пов'язаних із місцевим населенням та процесами відбудови.

Джерела та література

1. Верменич Я. В. Одеська область /Ярослава Верменич / Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Інститут історії України НАН України : Наук. думка, 2010. – Т. 7. – С. 537-539.
2. Гонтар Т. Адаптація українських переселенців з Польщі у південних областях України у 1944-1946 рр. з позиції історії повсякденності. / Т. Гонтар. Електронний ресурс. Режим доступу : history.org.ua/LiberUA/978-966-2464-02-3/59.pdf (останній перегляд 14.03.2017)
3. Державний архів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 38, 500 арк.
4. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 85, 289 арк.
5. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 89, 420 арк.
6. Одесская область в Великой отечественной войне. 1941-1945 гг. // Сост. А. Д. Бачинский, И. В. Гречуха, В. Ф. Егоров и др. – Одесса, 1970.
7. Петрова Н. О., Ковальчук С. В. Українці-переселенці на Одещині в 1944-1946 роках. (за матеріалами Державного архіву Одеської області) / Наталія Петрова, Станіслав Ковальчук// Записки історичного факультету. 27 випуск. – Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2016. – С. 155-165.
8. Пронь Т. М. «Евакуація» – депортація українського населення з території Польщі в Україну відповідно укладеної угоди між урядами СРСР та ПР 9 вересня 1944 р. // Наукові праці. – Т. 94. – Вип. 81. – С. 57-62.
9. Україна в Другій світовій війні : погляд з ХХІ століття. Історичні нариси, у двох книгах. / Під ред. Лисенка О. Є. та ін. – Т. 2. – Київ, Науково-виробниче підприємство «Видавництво Наукова думка НАН України», 2011. – 898 с.

LIFE AND SOCIAL STATE OF RESIDENTS FOR THE OF THE ODESSA REGION IN 1944-1947

The Ukrainian resettlement movement of 1944-1947 is one of the tragic and politically engaged issues of Ukrainian and Polish history. Under the actual recording of events and statistics, there are thousands of people who were forced to leave their homes, farm, to change or even to lose their way of life. Resettlement of the population of Western Ukraine in 1944-1947 from Nadsyanya, Kholmschiny, Podlyashie and Lemkovshchiny, had a quite significantly influence on the ethnic composition of a number of regions of the Ukrainian SSR and the Odessa region in particular.

The purpose of this article is to consider the national, social, professional, educational composition of Ukrainian immigrants from Western Ukraine. The presence of the transferred property and the order of performance of the husbandry became important components of the Ukrainian resettlement process in 1944-1947, as people were able to engage in labor activity under the appropriate conditions. According to the author of the article, the resettlement of Ukrainians to the Odessa region played a positive role on the recovery of Odessa region which suffered badly during the Second World War.

Key words: *resettlement, deportation, 1944-1947, Ukrainians, Odessa region, Ukrainian SSR, western Ukraine.*